

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ-ВИКЛАДАЧІВ ІЗ УРАХУВАННЯМ ОСОБИСТОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ

Постановка проблеми. У дидактиці вищої школи форми організації процесу навчання і форми навчання студентів науковці розкривають через способи взаємодії викладача зі студентами під час розв'язання дидактичних завдань. Вони виявляються за допомогою різних шляхів керування діяльністю, спілкуванням, взаємовідносинами. У них реалізується зміст освіти, освітні технології, стилі, принципи, методи й засоби навчання тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за останні десять років дає підстави стверджувати, що, на жаль, *відбувається підміна двох понять: форма організації і форма навчання*, а також звуження поняття «навчання студентів». Багато вчених мимохідь обходять це питання і обмежуються буденними уявленнями про сутність даної категорії. У науці поняття «форма» розглядається як з позиції лінгвістичної, так і з філософської. В енциклопедичному словнику поняття «форма» трактується як «зовнішній обрис, зовнішній вигляд, контур предмета» [1]. У філософському словнику поняття «форма» визначається так: «... форма є внутрішня організація змісту ... Форма відображає систему стійких зв'язків предмета» [6, с. 387]. У дидактиці вищої школи форма – це спеціальна конструкція процесу навчання, характер якої обумовлено змістом, методами, прийомами, засобами та видами діяльності студентів. Презентуючи собою зовнішній вигляд циклів навчання, форма відбиває також систему стійких зв'язків компонентів усередині кожного циклу навчання і залежить від кількості студентів (індивідуальні, індивідуально-групові, колективні або фронтальні), місця проведення (аудиторна та самостійна робота), порядку проведення заняття тощо.

Отже, форма навчання як дидактична категорія позначає зовнішню сторону організації навчального процесу, що пов'язана з кількістю студентів, часом і місцем навчання, а також порядком його здійснення. Науковці, які додержуються класичної термінології, виокремлюють два поняття: «форма навчання» і «форма організації навчання» (М. І. Махмутов). Зауважимо, що поняття «форма» використовується стосовно навчання студентів також у двох варіантах: як форма навчання і як форма організації навчання [2]. Термін «*організація*» у філософії трактується як упорядкування, налагодження в системі деякого матеріального або духовного об'єкта; розташування, співвідношення частин об'єкта [6].

У контексті нашого дослідження ми будемо додержуватися визначення *форм організації навчання* як певної структурно-організаційної та управлінської конструкції навчального заняття залежно від його дидактичних цілей, змісту, кількості студентів та особливостей діяльності суб'єктів та об'єктів навчання. Форми організації навчання мають упорядкувати навчальний процес. Їхньою провідною ознакою для класифікації є дидактичні цілі. Водночас кожна організаційна форма навчання може мати кілька дидактичних цілей. Форми організації навчання, які ми називаємо конкретними, поділяються на індивідуальні, групові та фронтальні. Ґрунтом розподілу конкретних форм навчання є характеристики особливостей комунікативної взаємодії між викладачем і студентами, а також між самими студентами.

Індивідуальна організація форми навчання передбачає взаємодію викладача з одним або декількома студентами (7 ± 2 або правило Дж. Міллера). *Групова організація форми навчання* здійснюється в групі студентів, яка створюється на різних засадах (за рівнем пізнавального розвитку, за гендерними ознаками тощо). *Фронтальна організація форми навчання* уможливорює роботу зі всією групою студентів в єдиному темпі і з загальними завданнями.

Визначимося, що *форма організації навчання майбутніх тренерів-викладачів є цілеспрямована, змістовно насичена та методично оснащена система пізнавального та виховного спілкування, взаємодії, відносин викладача і студентів*. Форми організації студентів на навчальних заняттях можуть бути різноманітними і залежати від низки обставин: кількості студентів на занятті; місця проведення: в аудиторії, лабораторії, кабінеті, басейні тощо; розміщення студентів: за столами, півколом, обличчям одне до одного тощо; організації діяльності. Отже, зміна форми організації навчання закономірно впливає на психологічні характеристики учасників навчальної взаємодії [3, с. 98]. Форми організації можна описати за кількома параметрами, серед яких важливими є такі: *тимчасова закритість* (визначено тимчасові межі навчальної ситуації) – *відкритість* (початок і закінчення навчальної ситуації не має точної тимчасової межі); *монолітність* (внутрішня єдність навчального заняття – є тема) – *фрагментарність* (дроблення навчального заняття на відносно завершені фрагменти); *просторові характеристики* – особливості розташування учасників взаємодії.

Дослідниками доведено, що послідовно варіюючи способи розміщення столів і стільців в аудиторії, можна поміняти розташування студентів на навчальне заняттях і відстежити зміни характеру їхньої навчальної діяльності [4, 8]. У сучасній соціальній психології просторова регуляція поведінки людини – одна з популярних дослідницьких і практичних завдань. Сформувалася навіть наука про поведінку людей у просторі безпосередньої комунікації – проксемика, але її досягнення поки мало затребувані психологією й освітньою практикою [5]. Проблеми вивчення особливостей територіальної поведінки людини і її особистого психологічного простору тісно пов'язані із проблематикою спільної діяльності. Навчальна діяльність відбувається переважно як спільна, проте розгляд цього аспекту вимагає істотних уточнень.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування найбільш доцільних форм організації навчання майбутніх тренерів-викладачів із урахуванням особистого психологічного простору.

Виклад основного матеріалу. Коли студенти навчаються разом, їхні індивідуальні психологічні простори активно стикаються й навіть перетинаються, імовірно, у цих просторах з'являються зони взаємного накладення. Отже, щоб навчити кого-небудь чому-небудь, треба обов'язково *вторгнутися в його особистий психологічний простір*. Навчаючись, людина продовжує залишатися істотою соціальною, і механізми соціальної взаємодії істотно детермінують як характер навчальної діяльності, так і її результат. Очевидно, присутність інших людей у навчанні включає певні важливі механізми, що інтенсифікують навчальну діяльність, які треба не відключати, а активно експлуатувати [4, 8]. Територія – це зона чи простір, який людина розцінює як свій особистий, він нібито є продовженням її тіла. У кожної людини є своя особиста територія. Повітряний простір людини («повітряний ковпак») залежить від густоти населення, де виросла людина; визначається культурним середовищем, соціальним статусом особистості тощо. Дослідженнями встановлено, що радіус повітряного простору навколо людини середнього класу розвинутих цивілізованих країн практично однаковий. Його можна поділити на чотири основні зони: інтимна зона (від 15 до 45 см), особиста зона (від 46 см до 1,22 м), соціальна зона (від 1,22 до 3,6 м), публічна зона (понад 3,6 м). Отже, використання незручних і малих приміщень в якості аудиторного фонду є порушенням психологічного простору студента (за санітарно-гігієнічними нормами відстань від першого столу до навчальної дошки повинна бути не менш ніж 240 см). Як відомо, з точки зору ергономіки, для лекційних занять найбільш зручна аудиторія типу «амфітеатр» зі стійкими меблями і мінімальною кількістю або навіть відсутністю вікон. Для семінарських занять більш придатні аудиторії з пологою підлогою і можливістю переміщати меблі для роботи.

Особистий психологічний простір – це ресурс особистості студента. Особливо для людини інтровертного складу, яка досить швидко втомлюється, виснажується в спілкуванні, активній інтеракції, і тому поспішає усамітнитися, щоб відновити запас внутрішньої енергії, прийти в рівновагу, гармонізуватися, знову відчути себе самою собою. Для інтроверта

такий простір життєво необхідний, але не варто думати, що екстраверту він ні до чого. Екстравертному студентові психологічний простір необхідний для того, щоб «навести порядок» у думках, враженнях, емоціях.

У спеціальних психологічних дослідженнях неодноразово зазначалось, що вже сам факт присутності інших людей під час виконання індивідуумом певної діяльності впливає на її прикінцевий результат [4; 5]. На думку О. І. Савенкова, в такому сенсі індивідуальна діяльність вже може розглядатися як спільна. Описується робота цього механізму за допомогою спеціального терміну – «соціальна фасилітація». Зазначений феномен характеризує вплив факту присутності інших людей на дії індивідуума. Звичайно, використовуючи дефініцію «соціальна фасилітація», фахівці мають на увазі певні наслідки, що викликані присутністю інших людей, поза залежністю від ступеня їхньої активності [5].

Як спільну звичайно кваліфікують діяльність, що спрямована на створення різних людьми загального, єдиного продукту. Така діяльність виникає в класичному навчанні рідко, частіше в групі студентів ми маємо справу з індивідуальною діяльністю, яка відбувається в присутності інших [4]. Особливе місце в психологічних дослідженнях спільної діяльності посідає проблема співвідношення ефективності індивідуальних і групових дій. Психологи, які вивчають спільну діяльність, зауважують, що в цьому випадку ціле не дорівнює сумі частин [5; 7; 8]. Більшістю вчених зазначається, що групова дія, як правило, якісно й кількісно перевершує дію середнього індивідуума, але нерідко поступається за ефективністю дії певної особистості. Це актуалізує проблему добору членів групи для спільної діяльності. Для успіху групи в ній обов'язково повинен перебувати суб'єкт, який перевершує своїх партнерів у винахідливості й компетентності, отже, він повинен мати лідерські здатності.

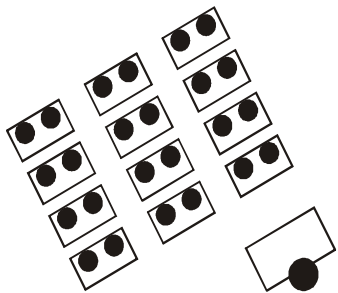
За О. І. Савенковим, позитивні ефекти, що виникають в умовах спільної діяльності, було б несправедливо залишити без уваги [5, с. 47]. У спеціальних дослідженнях зазначено, що люди, які прагнуть до максимальної продуктивності, в умовах групової роботи докладають менших зусиль, ніж у випадку індивідуальної діяльності. Особливо яскраво це виражено в ситуаціях, коли індивідуальний внесок представляється учасникові нерозрізненим у загальному результаті.

Як бачимо, спільна діяльність – ефективний інструмент, але як і будь-який інший інструмент, її можна використати з різним ступенем результативності. У кожному разі можна відзначити, що її освітній потенціал значною мірою незвіданий і використовується в практиці вищих навчальних закладів далеко не повною мірою.

З'ясуємо традиційні способи розміщення студентів.

Зазвичай студенти на занятті сидять так, як показано на схемі 1.

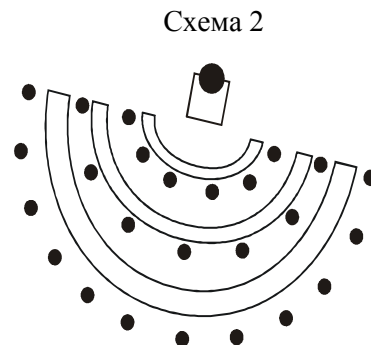
Схема 1.

Нескладно помітити, що при такому розташуванні столів кожний студент здатен взаємодіяти переважно з викладачем, тільки з ним він може мати повноформатний візуальний і вербальний контакт. Таке розташування студентів має багатовікову історію й тісно пов'язане з методичною стороною навчальної роботи, традиційно здійснюваної в умовах класно-визначеної шкільної системи [5, с. 48]. Ця схема жорстко закріплює стале положення викладача. Кожний студент спрямований на викладача й обмежений у можливостях взаємодії з одногрупниками. Явне або приховане ранжирування студентів і можливість бачити лише потилиці, а не одне одного, істотно стримують можливості взаємної участі кожного студента в рівноправному діалозі. Замість того, щоб поділитися інформацією, висловити свою точку зору й відстоювати її, студент автоматично налагоджує візуальний і вербальний контакт із викладачем й адресує своє мовлення тільки йому. Зауважимо, що таке розташування столів виправдано для навчальних занять на закріплення і поглиблення знань, умінь, навичок.

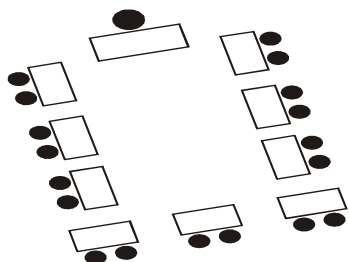
Українською в практиці роботи зі студентами використовується розміщення столів, що представлено на схемі 2.

Позначається відсутність вільного простору. Проте використання запропонованої схеми в практиці роботи засвідчує явне погіршення поведінки студентів. Коли студенти бачать таке незвичне розміщення їхніх місць, відразу ж спрацьовує ефект новизни. На думку О. І. Савенкова, студенти переживають деяку ейфорію й активно обмінюються судженнями з цього приводу впродовж тривалого часу. Крім цього, з поведінки під час навчального заняття помітно, що кожен студент демонструє більшу розкутість. У студентів з'являється відчуття волі, а разом з нею й деяка вільність у поведінці. Якщо викладач використовує таке розміщення столів лише з метою проведення відкритого для перегляду навчального заняття, варто бути готовим до того, що студенти можуть почати переговорюватися одне з одним, намагатися викрикувати свої судження з місця, заперечувати й виправляти відповіді одногрупників [5].

Найбільш удалим для підвищення навчальної взаємодії студентів на занятті можна вважати розміщення столів, як показано на схемі 3.

Схема 3

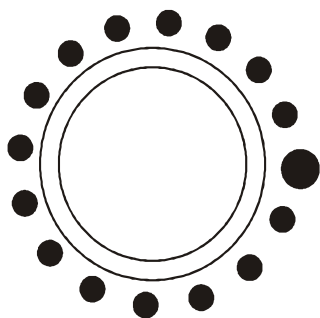

студентів і викладача.

За такого розташування кожен студент бачить усіх і може спілкуватися з усіма, він може висловитися й буде почутим. Організація простору свідчить, що викладач – домінує, отже, таке розташування найбільше прийнятно для навчальних занять діалогового характеру. Однак слід пам'ятати, що студенти відносно викладача сидять боком, відчувають себе більш розкуто, тому можливі проблеми з дисципліною.

У запропонованій схемі 4 трохи інший варіант взаємодії

Схема 4

Головна відмінність у тому, що викладач не домінує, а «рівний серед рівних». Цей варіант буде ефективним під час організації спільної діяльності.

Зауважимо, що за такого розташування столів студент буде постійно перед очима всіх, уже не відчуває псевдозахищеності від того, що сидить боком до викладача й студентів, як показано на попередній схемі 3.

Розглянемо *нетрадиційні способи розміщення студентів*.

На схемах 5 і 6 запропоновано розташування столів для роботи в парах. На жаль, у практиці роботи зі студентами вкрай рідко використовуються можливості такої взаємодії студентів на занятті.

Такий розподіл студентів на групи (пари) необхідний тільки тоді, коли є в цьому потреба. Розподіл може використовуватись фрагментарно, як частина навчального заняття. Викладач має спланувати різномірну діяльність у групах: студент індивідуально працює над завданням або дослідом; студент працює в парі з одногрупником; студент обирає або викладач указує групу (пари), з якою студент працюватиме (групи створюються на підставі потреб і здібностей кожного конкретного студента).

Схема 5

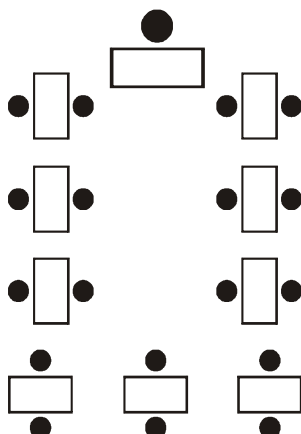
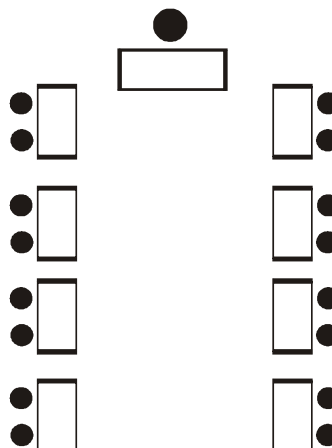

Схема 6

Праця в групі дає змогу студенту роздумувати й обговорювати свої думки з іншими; навчання в парі стає більш індивідуальним, ніж у традиційній групі; навчання в групах підвищує самооцінку, логічно використати розташування столів, як показано на схемах 7 і 8.

Схема 7

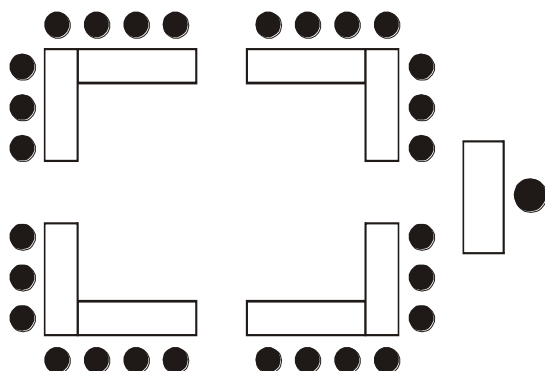
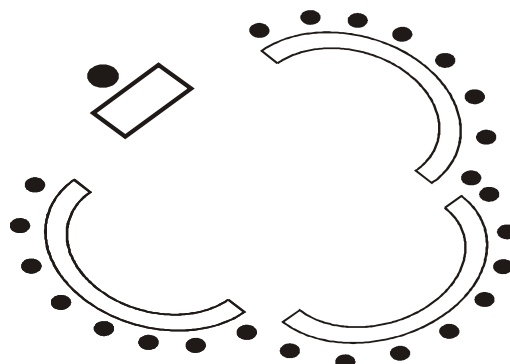

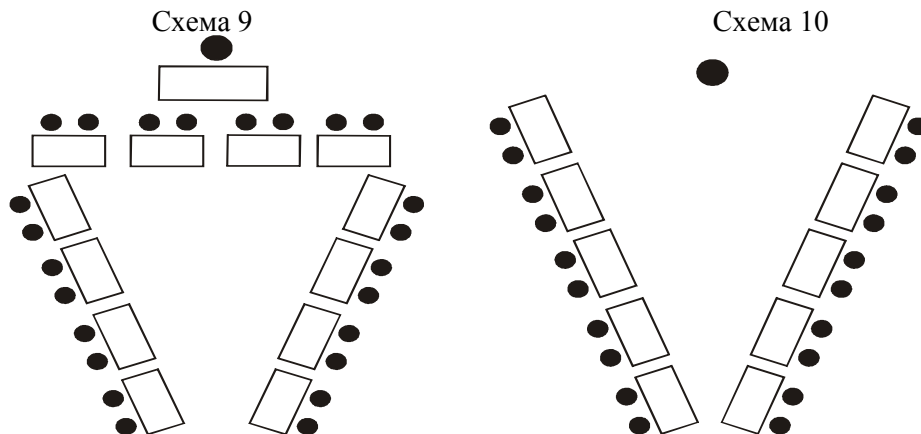
Схема 8

Як відомо, навчання індивідуальне за результатом, але традиційно відбувається як спільна діяльність. Навчання, що використовує потенціал співробітництва, виявляється дуже ефективним. Воно, інтенсивно експлуатуючи механізм соціальної фасилітації, не лише сприяє кращому засвоєнню, але й вихованню таких елементів соціально орієнтованої поведінки, як чуйність, обов'язковість, самодисципліна [7; 8].

На схемах 9 і 10 запропоновано розташування столів для колективної взаємодії, переміщення студентів на навчальних заняттях підвищує ступінь їхньої пізнавальної активності.

Успішність спільної діяльності і ступінь результативності індивіда, який бере участь у ній, залежать від безлічі причин психологічного характеру. Важливу роль відіграють у цьому *особливості територіальної поведінки студентів* (термін О. І. Савенкова). Студент не випадково займає те або інше місце в просторі, і він небайдужий до тих переміщень, які в цьому просторі відбуваються. Його настрій, успішність у діяльності значною мірою визначаються саме цим чинником [4].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Навчання студентів може відбуватися тільки тоді, коли воно якимось чином організовано, воно відбувається та існує насамперед у визначених формах його організації. Організаційні форми навчання складають матеріальну основу навчання. Форма організації навчання – це зовнішнє вираження спільної діяльності того, хто навчає, і того, хто навчається. Зауважимо, що це поняття не має в дидактиці усталеного чіткого визначення. Проаналізовані форми організації навчання майбутніх тренерів-викладачів є найбільш доцільними формами з урахуванням особистого психологічного простору. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в з’ясуванні форм навчання майбутніх тренерів-викладачів.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Махмутов М. И. Проблемное обучение: основные вопросы теории / М. И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1975. – 364 с.
3. Как управлять психологией урока, или Психопедагогика в образовании / С. Д. Поляков, С. В. Данилов, М. В. Ерхова, И. А. Семенова. – М.: Сентябрь, 2006. – 160 с.
4. Растяников А. В. Рефлексивное развитие компетентности в совместном творчестве / А.В. Растяников, С.Ю. Степанов, Д.В. Ушаков. – М.: МГПИ, 2002. – С. 23-123.
5. Савенков А.И. Расстановка парт и психологическое пространство учащегося в классе / А. И. Савенков // Директор школы. – 2006. – № 8. – С. 44-56.
6. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
7. Шендрик И. Г. Образовательное пространство субъекта и его проектирование / И. Г. Шендрик. – М.: АПКИПРО, 2003. – 452 с.
8. Шмерлина И. А. Междисциплинарные ракурсы социологии пространства / И. А. Шмерлина // Вестник РУДН (Сер. “Социология”). – 2003. – № 1 (4). – С. 53-66.

Сватъєв А. В.

Форми організації навчання майбутніх тренерів-викладачів із урахуванням особистого психологічного простору

Проаналізовано організаційні форми навчання майбутніх тренерів-викладачів, подано класифікацію та обґрунтовано варіанти використання зазначених форм. Автором запропоновано найбільш доцільні поєднання аудиторних форм організації навчання студентів. Представлено різні варіанти взаємодії студентів і викладача.

Ключові слова: майбутні тренери-викладачі, організаційні форми навчання, аудиторні форми навчання, особистий психологічний простір, професійна підготовка, класифікація форм, взаємодія.

Сватъев А. В.

Формы организации обучения будущих тренеров-преподавателей с учетом личного психологического пространства

Проанализированы организационные формы обучения будущих тренеров-преподавателей, представлена классификация и обоснованы варианты использования указанных форм. Автором предложены наиболее целесообразные сочетания аудиторных форм организации обучения студентов. Представлены разные варианты взаимодействия студентов и преподавателя.

Ключевые слова: будущие тренеры-преподаватели, организационные формы обучения, аудиторные формы обучения, личное психологическое пространство, профессиональная подготовка, классификация форм, взаимодействие.

A. Svatiev

Forms of teaching of future teaching trainers considering personal psychological space

In the article the forms of educating of future teaching trainers are analysed. The classification of those is presented and options of using these methods are explained. Author suggests the most appropriate combinations of theoretical forms of teaching, Different variants of interaction of students and pedagogue are presented.

Key words: future teaching trainers, organizational forms of teaching, theoretical forms of teaching, personal psychological space, professional training, classification of forms, interaction.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2012 р.